

k: Endődy György M: Tanulmány
Kód: Kossuth Lajos

BEHÓDOLÁS VAGY NEMZETI ÖNVÉDELEM

9 Kossuth Lajos és az 1848. évi szeptemberi válság

A Magyarország királya (mellesleg Ausztria császára), V. Ferdinánd által 1848. április 11-én szentesített törvények békés úton teremtették meg Magyarország nemzeti önrendelkezése helyreállításának és a korabeli nyugat-európai gyakorlathoz viszonyítva is példaszerűen magas színvonalú polgári liberális átalakításának alkotmányos fel-tételrendszerét. A változások vértelen jellegének biztosí-tása érdekében a Kossuth és Batthyány vezette ellenzék tudatosan vállalta a fejlődés visszafordíthatatlanságát és a továbblépés lehetőségét egyaránt biztosító, a magyar ne-messég többségével és a Habsburg udvarral kimunkált kompromisszumok megkötését.

Kétségtelen, hogy a kölcsönös engedményeket Bécs-ben és Pest-Budán egyaránt olyan átmeneti megoldásnak tekintették, melyet a későbbiekben – bízva az erőviszo-nyok kedvező módosulásában – saját szempontjaik sze-rint alakíthatnak át. A magyar forradalom nemzetközi fel-tételrendszerének változásai alapvetően határozták meg tehát a mindenkori mozgásteret, amivel Kossuthék messze-menően tisztában voltak. Ennek megfelelően indítottak 1848 tavaszán diplomáciai offenzívát a nyugati hatalmak irányában, mindenekelőtt a Habsburg Birodalmon belüli, Magyarország önrendelkezését is biztosító átalakulások törvényes jellegének megismertetésére, illetve a cári Orosz-ország irányából fenyegető ellenforradalmi expanzió ellen-súlyozása érdekében.

1848 nyárutóján az európai fejlődés a közép-európai alkotmányos-nemzeti mozgalmak szempontjából azonban egyértelműen kedvezőtlen irányt vett. A negatív fordulat magyar olvasatban kétségtelenül legfontosabb állomását a Habsburg-seregeknek az észak-itáliai forradalmi felkelés felett július 25-én, Custoza mellett aratott győzelme jelentette. Az erőviszonyok módosulását Kossuthék pontosan követték, és messzemenően tisztában voltak annak várható következményeivel. Egyértelműen tudatosodott bennük: amennyiben a nyugati hatalmak nem változtatnak az abszolutizmus – cári támogatással készülődő – erőinek kedvező magatartásukon, a polgári Magyarország hovatovább csupán a nemzeti önrendelkezés alapelemeit megszüntető behódolás, illetve a nemzeti önvédelmi háború vállalása között választhat.

Az ellenforradalom ultimátuma

Az Itáliában felülkerekedő Habsburg hatalom augusztus végén már elég erősnek érezte magát ahhoz, hogy nyíltan hadat üzenjen a magyar önrendelkezés V. Ferdinánd által szentesített alaptörvényeinek. Az osztrák kormány császári kísérőlevéllel hitelesített augusztus 31-i emlékirata a *Pragmatica Sanctió*val ellentétesnek és érvénytelennek minősítette az áprilisi törvényeket, s az önálló magyar pénz- és hadügyek felszámolásának követelése mellett kétségbe vonta a Batthyány-kormány 1848 nyarán eredményesen kibontakozó önálló külpolitikai aktivitásához való jogát is.

Az ellenforradalmi fordulat immár leplezetlen deklarálása idején Batthyány és Deák éppen Bécsben tartózkodott, hogy utolsó erőfeszítéseket tegyenek a magyar-osztrák viszony tisztázására. Jellačić készülődésének elhárítására és saját lelkiismeretük megnyugtatóására a custozzai csata után fővárosába visszatért uralkodónak – Ferdinánd

MÁGORI VARGHA BÉLA: FALURÉSZLET, 1940

a május 15-i bécsi forradalmi események hatására menekült Innsbruckba – személyesen kívánták előterjeszteni a magyar parlamentnek az újoncozásról és a papírpénz-kibocsátásról augusztusban kidolgozott törvénytervezeteit. Szerették volna továbbá azt is elérni, hogy uralkodói parancs mondja ki a május közepe óta egyre kiszélesedő szerb lázadás és Jellačić leszerelését, s hogy tegyen Ferdinánd ígéretet

a július elején megnyitott első népképviselési országgyűlés szeptember 17-ére tervezett személyes lezárására. Tárgyalási pozíciójuk javítása reményében került sor még 27-én a minisztertanács nemzetközi összehasonlításban is példa nélküli döntésére, amely Kossuth szorgalmazására, a béke megőrzése érdekében a horvátok számára akár a teljes különválást is felajánlotta.

A kompromisszumkötés érdekében Kossuthék további jelentős engedményekre is elszánták magukat: így például a birodalmi államadóságból történő részvállalásra; a határőrvidék kizárólagos bécsi illetékességének elismerésére; s az önálló magyar pénzkibocsátás helyett immár egy esetleges bécsi áthidaló banki kölcsön felvétele elől sem kívántak elzárkózni. Mi több, az adótörvény augusztus 29-i vitája során a parlament felszólította a kormányt, hogy korábbi vonakodását felülvizsgálva kezdjen tárgyalásokat Ausztriával egy új vámszerződés kidolgozásáról. Majd, mivel az ismétlődő magyar ajánlatok ellenére sem indultak be az érdemi konzultációk, Klauzál Gábor jegyzékben értesítette osztrák kollégáját, hogy a magyar fél csupán október végéig kész vállalni a status quót, és ragaszkodik a bilaterális tárgyalások legkésőbb szeptember 15-i megkezdéséhez.

Az ellenforradalom sikerein felbuzduló Habsburgok azonban nem kívántak már alkudozásokba bocsátkozni. A Bécsben tartózkodó és bebocsátásra váró magyar miniszterelnököt tüntető és megalázó módon nem fogadták, félreérthetetlené téve, hogy a közös birodalmi kormány visszaállítását követelő udvar nem hajlandó a magyar nemzettel az áprilisi törvények alapján egyezkedni; hogy a magyar–horvát, magyar–összbirodalmi tárgyalások taktikai szorgalmazásával felmutatott verbális kompromisszumkészsége mögött valójában a nyers ultimátum húzódik. Az uralkodó egyértelműen felfedte szándékát továbbá azzal is, hogy szeptember 4-i kéziratával minisz-

teri ellenjegyzés nélkül – azaz törvénytelenül – helyezte vissza báni hivatalába az általa júliusban felfüggesztett Jellačićot.

Augusztus és szeptember fordulóján az abszolutizmus tehát nyíltan meghirdette a magyar nemzet ellen irányuló alkotmányellenes fellépését úgy, hogy a magyarok számára csupán az áprilisi törvények feladása, illetve az önvédelem között engedélyezett választást.

A vázolt fejlemények ismeretében különös jelentőséget kapott Batthyány augusztus 28-i, Bécsbe indulása előtt kiadott, a nemzetőrség szervezéséről intézkedő rendelete az új alakulatok területi táborainak felállításáról az ország négy stratégiai pontján. A miniszterelnök lépése jól mutatta, hogy miközben a kormány mindent elkövetett az ésszerű kompromisszumok elérésére, nem mulasztotta el, hogy ezzel egy időben eleget tegyen kötelességének is, és meg hozza az érlelődő támadás elhárításához nélkülözhetetlen döntéseit.

Batthyányék bécsi missziójáról és annak tartalmáról Kossuth szeptember 2-án tájékoztatta a képviselőházat, arra szólítva fel tagjait, hogy az út eredményét a nyugalom megőrzése érdekében „színkülönbség nélkül” és „férfias nyugalommal” várják be. Az osztrák államirat tényét a kormány Pesten tartózkodó tagjaival István főherceg nádor közölte szeptember 3-a éjszakáján, és megállapodtak abban, hogy azt Batthyány visszaérkezéséig nem hozzák nyilvánosságra.

Az ultimátum pesti fogadtatása

A kialakult válságos helyzet megismertetésére ugyancsak Kossuth vállalkozott a Jellačićot hivatalába törvénytelenül visszahelyező uralkodói döntés napján, szeptember 4-én, betegen elmondott nagy beszédében. Radikális és elkesere-

dett hangvételi tájékoztatójában először jelentette ki félreérthetetlenül, hogy az uralkodótól a magyar minisztérium nem kapott kellő morális támogatást, s hogy az érvényben lévő törvények betartása mellett a kormány nem képes átalakítani a hadsereget, azaz nem tudja a hazát megmenteni. Javasolta, hogy a Ház memorandummal forduljon Európa közvéleményéhez, és világosítsa fel a konfliktus valódi tartalmáról, természetéről, s mintegy utolsó próbálkozásként küldjenek 100 tagú békéltető delegációt a királyhoz, amely hívja fel figyelmét arra, hogy a horvátok lázadása magát a trónt is komolyan veszélyezteti, majd tegye fel a kérdést: „akarja-e Ő Felsége megtenni azt, mi a nemzetnek megtartására szükséges?” Kezdeményezte továbbá Beöthy Ödön azonnali kormánybiztosi kiküldését a Délvidékre, valamint bizottmány kinevezését, amely a minisztériummal közösen dolgozza ki előterjesztését a horvát kérdésben.

Beszédében Kossuth félreérthetlenné tette: csupán azért nem lép vissza, mivel nem kívánja a Bécsben tárgyaló Batthyány helyzetét „időelőtti lemondás által” nehezíteni. Leszögezte azonban azt is, hogy „végének kell szakadni ezen állapotnak”, különben „a nemzet kénytelen ideiglenesen olly végrehajtó hatalomról gondoskodni, melly végrehajtó hatalom ne legyen kénytelen a maga elvárásának eszközeit a törvényből, hanem a haza veszélyéből meríteni”, azaz nem titkolta meggyőződését, miszerint végveszélyben a haza túlteheti magát a törvények betűin. Ennek jegyében rendeli el 6-án a szentesítés, sőt az országgyűlési kibocsátási határozat bevétele nélkül, csupán a törvényjavaslatot elfogadó végszavazás birtokában az ötforintosok kiadását.

Deák István szerint szeptember 4-i bejelentésével Kossuth diktatúrát helyezett kilátásba. Az USA-ban élő történész úgy véli, hogy amennyiben a képviselőház komolyan az önvédelem mellett döntött, „elkerülhetetlenül a parlamenti kormányzás fegyveréhez kellett nyúlania”. Kossuthnak a konfliktus kiteljesedésében tanúsított magatartását

elemezve a kortárs történetíró, Horváth Mihály szerint „a törvény betűjéhez ragaszkodva nem akart a jog teréről a politika ösvényére lépni, s az ország békéjéért törvényen kívüli concessiókat tenni Ausztria irányában egyáltalában nem volt hajlandó. Ő az országot elég erősnek tartá törvényes jogainak megvédésére, s azokból egy hajszálnyi áldozatot sem akart hozni a körülményeknek (azaz az ellenforradalomnak – E. G.). Ausztria irányában kész volt a törvény betűjét szigorúan teljesíteni, de a reakcióval a kibékülést lehetetlennek tartá, s minthogy a reakciót eréllyel s ha kell fegyverrel is legyőzhetőnek hívé: a megalkuvást bármi nemzeti jog árán megkísérteni nem akarta (...) A forradalmat, a háborút Kossuth sem kívánta ugyan, de attól, ha már elkerülhetlenné válik, nem látszék remegni.” Nem félt tehát az ellenforradalomtól, de nem is akarta kiprovokálni. Azaz elfogadta az elkerülhetetlen harcot, de előidézni nem kívánta.

Minden jel arra mutat, hogy szeptember első napjaiban Kossuth már számolt egy új, az ország irányításának átvételére képes végrehajtó hatalom szervezésének szükségességével, és elszánta magát az önvédelem érdekében halaszthatatlan lépések megtételére, az ehhez nélkülözhetetlen pártszövetségesekkel való együttműködésre, akár egy esetleges ellenforradalmi fordulat elhárítására is. Weselényi Miklós szeptember 5-én kelt sorai arra utalnak, miszerint Kossuth „szakadásra is kész” és „egyesült a baloldallal.”

A magyar politikusok tettekézségét és elszántságát sokban erősíthették a Délvidékről érkező, és hosszú szünet után az első kedvező hírek. Mert bár a bácskai szerbek legjelentősebb katonai bázisát, Szenttamást a magyar csapatok harmadik próbálkozásra sem tudták elfoglalni, egy Szemere Bertalan aláírásával szeptember 4-én megjelent falragasz immár arról tájékoztathatott, hogy Kiss Ernő irányításával „A perlaszi tábornok seregeink bevették”.

A pénzügyminiszter utolsó erőfeszítései a fegyveres konfliktus megelőzésére

Az elkövetkező napok a magyar politikai életben a Batthyányra várás jegyében teltek. A rendkívül bizonytalan helyzetben az események főszereplői különbözőképpen keresték a megoldást. István főherceg nádor szeptember 4-én például arról tájékoztatta Ferenc Károly főherceget, hogy a magyar kormány az adott körülmények közepette aligha lesz képes fennmaradni, és úgy ítéli meg, hogy annak felbomlását követően vagy a törvényhozó testület fogja megragadni a hatalmat, vagy a dinasztia érdekében éppen maga az előterjesztést megfogalmazó nádor, aki nem titkoltan azt remélte, hogy a képviselőház őt fogja felkérni ideiglenesen a hatalom gyakorlására. Nagy valószínűséggel állítható, hogy szeptember 5–7-e között Kossuth felajánlotta a koronát a nádornak, azaz nem tartott a Habsburg főherceg esetleges ellenforradalmi szerepétől. A trónörökös, Ferenc Károly Istvánhoz intézett válasza azonban arról tájékoztatott, miszerint Batthyány bukása bizonyosan nem fog diktatúrához vezetni, mivel az uralkodó kész megfelelően gondoskodni egy új minisztérium kinevezéséről – azaz egyértelműen eltiltotta a nádort az önálló szerepvállalástól, és magára hagyta a kiéleződő konfliktusban. A forradalmi erjedés következményeitől féltve István nádor Batthyány távollétében, Kossuth és Szemere kiiktatásával, mindössze Klauzálal és Eötvössel egyeztetve intézkedett „megbízható katonaság” összevonásáról, ami maga után vonta a gyanakvó ellenzékiek felháborodását. Utóbbiak aktivizálódását azonban Kossuth hírlapja nyílt ellenszenvvel kommentálta, amikor 9-én megjelent cikkében határozottan fellépett mindazok ellen, akik francia mintára „mindent felhasználnak, hogy a jelen kormány megbukjék” és „clubbokhoz folyamodnak, mellyeknek törvényhozás s kormány feletti hatalmat akarnak szerezni.”

Az erélyes Habsburg-ellenes intézkedéseket sürgető radikálisok szeptember 8–9-e kiélezett pillanataiban egyértelműen megpróbálták kényszerhelyzetbe hozni a Madarász Lászlóval ekkor már szoros együttműködésben álló Kossuthot. A még pénzügyminiszter politikus elutasította azonban az immár szövetségesévé válók türelmetlenségét, és Batthyányval egyetértve törekedett az országot az alkotmányosság útján tartani. Nézeteit és helyzetelemzését Csány Lászlóhoz írott szeptember 9-i leveléből ismerhetjük meg: „Néhány óra alatt eldöntő crisisnek nézünk elébe. A minisztérium semmi esetre meg nem maradhat. Én mindent elkövetek, hogy a lázadások kikerültsenek, a mozgalom gyepelőjét az országgyűlés tartsa kezébe, a dynastialis színt megtartassék, s István herceg maradjon a végrehajtó hatalom élén” – állapítja meg, majd hozzáteszi: „a reakció itt is emeli fejét, mi vigyázni fogunk mind a két oldalon, hogy a nemzet jövődjéje ne kockáztassék”.

Batthyány két hét sikertelen próbálkozás után 10-én tért vissza Bécsből. Távollétében Kossuth a fejlemények egyértelműen meghatározó alakítójának bizonyult. A miniszterelnököt egy Kossuth vezette – és az országgyűlésre támaszkodó, liberális-radikális koalíció megalakítását követelő – erős baloldali agitáció fogadta. Tovább bonyolította a helyzetet, hogy Jellačić támadásának előéjszakáján bekövetkezett a kormány felbomlása. Herceg Esterházy Pál már szeptember elején bejelentette végleges visszalépését, gróf Széchenyi Istvánt pedig megrendült idegállapotban szállították a döblingi szanatóriumba. A jelzett előzményeket követően a parlament szeptember 11-én este 6 órakor megtartott nyilvános ülésén számolt be bécsi útjáról a visszalépő miniszterelnök, melynek hatására a távol lévő Mészáros Lázár, valamint a maradásával a törvényesség kontinuitását biztosítani kívánó Szemere Bertalan kivételével a minisztérium tagjai deklarálták lemondásukat.

Ezt követően került felolvasásra az a levél, amelyben a nádor bejelentette, hogy „a törvény értelmében gyakorlandó kormány gyeploít kezembe vettem, és a két ház érlyes támogatására számolok”. Az országgyűlés és a főváros lakossága által támogatott Kossuth egy önkényuralmi kísérlet lehetőségétől is tartva rögvest visszavonta bejelentését. A személyére vonatkozó, Batthyány által kezdeményezett miniszterelnöki jelölést nem fogadta ugyan el, az új kormány kinevezéséig azonban Szemerével közösen vállalta az ügyek továbbvitelét. Ezt követően a cselekvés mezejére lépve, „míg az ő felsége elébe terjesztett törvénycikk minden részleteiben sanctionáltatnék”, jogilag ugyan ideiglenesen, de azonnal intézkedett az ötforintosok kibocsátásáról, a honvédszászlóaljokban felállítandó nemzeti sereg megkezdett toborzásának felgyorsításáról, és engedélyeztette, hogy azokba a soredrekből átléphessenek. Másnap pedig, amikor a nádor bejelentette, hogy ismét csak Batthyány Lajost kérte fel új kormány alakítására, teljes támogatásáról biztosította az ügyvezető miniszterelnököt. Idézett érvelése során Kossuth tudatosan vállalta az álszent szerepét, hiszen nagyon is jól tudta, hogy a király nem fogja a törvénytervezetet szentesíteni. A kialakult helyzet ellentmondásosságát kiválóan érzékelteti, hogy még akkor is fontosnak tartotta intézkedéseinek törvényes látszatot adni, amikor tudatosan a törvények megkerülésével cselekedett.

A források és a visszaemlékezések egyaránt arról valanak, hogy e kritikus és felettébb zavaros órákban Kossuth könnyedén kikiáltathatta volna magát miniszterelnöknek. Kiváló politikai érzékére hallgatva és a szükséges önfegyellemmel is rendelkezve távol tartotta azonban magát a nyílt törvénytelenységbe vezető akciótól, újabb alkalmat adva Batthyáynak és a mérsékelteknek, hogy „bizonyítsák képtelenségüket” a válság megoldására, egyben újabb bizonyítékokkal szolgálva, hogy a Habsburgok a válóságban egyáltalán nem akarják a békés megoldást.

Batthyány újabb, szeptember 12-i megbízásával hivatalosan is véget ért Kossuth pénzügyminiszteri működése. Aznap érkezik meg Csány jelentése arról, hogy a megelőző napon, azaz a nagy parlamenti vita lefolytatásával egy időben Jellačić átlépte a határt, s ezzel megindult az ellenforradalom fegyveres támadása. Szeptember 14-én Kossuth közlésként tette hírlapjában, hogy kezeit immár nem kötik a miniszteri kollegialitás béklyói, azaz kiszabadult az udvari cselszövények bénító „gőzköréből”, s így egyszerű parlamenti képviselőként ismét hírlapírói hivatásának szentelheti idejét, hogy lelkesítő cikkeket írhasson a nemzethez és katonáihoz. Bár a következő napokban rendszeres tüntetések zajlanak mellette és Batthyány ellen, folyamatosan biztosítja utóbbi történelmi jelentőségű, az ország felkészülésének törvényes hátterét megteremtő katonai szervező törekvéseinek politikai hátterét. Mindössze egyheti pihenést kér: „Hadd szedjem össze kissé roncsolt erőmet!” A felgyorsult események azonban nem tették lehetővé jogos igényének teljesülését.

Bár miniszteri működése – mint azt Szabad György megállapította – ellentmondásoktól nem volt és nem is lehetett mentes, Kossuth mégis egyértelműen elérte, hogy politikája ne csupán „a nemzet többségétől elszakadó előőrs zászlajává, hanem az átalakulás vívmányainak elkötelezettjévé tett derékhad mozgatójává is váljék.” Számára természetes volt, hogy a törvénytelenül megtámadott magyar nemzet forradalmi eszközöket is igénybe vegyen ön-maga védelmére, s hogy kötelessége elvállalni a számára kijelölt meghatározó szerepet. „Én talpra állítom a hazát, ha a diplomatizáló politikának egyszer vége szakad” – jelezte készségét a vezető szerep elfogadására már augusztus 31-i, Csány Lászlóhoz írott levelében.

A képviselő próbálkozásai a kirobbant válság alkotmányos kezelésére

A Batthyány-kormány felbomlását követő, „szeptemberi fordulat”-nak nevezett időszak egyedülálló változásokat hozott a korabeli európai fejlődésben. Míg Nyugat- és Közép-Európa más térségeiben a szabadelvűek az abszolutizmus erőivel léptek szövetségre a radikális forradalmi törekvések visszaszorítására, a magyar liberálisok korábbi ellenzékükkel, a radikálisokkal alakítottak ki együttműködést, elkerülve azonban a forradalmi kitöréseket. Az említett folyamatban – melynek eredményeként a Habsburgok alkotmány sértő támadásával szemben a népszuverenitás alapján működő magyar országgyűlés kész volt formailag törvénytelen eszközöket is igénybe venni – Kossuth játszott meghatározó szerepet, aki a törvényesség látszatának megőrzésére törekedve egyedül bizonyult képesnek az olykor túlzó radikális követelések közömbösítésére s az alsóbb néposztályok ezzel egyidejű mozgósítására, azaz az érdekegyesítés működtetésére.

A szeptember 15-i napon, a horvát invázió megindulása következtében létrejött rendkívüli körülményekre való tekintettel a Ház határozatot hozott arról, hogy a jobbágyfelszabadítás továbbfejlesztése céljából Deák által előkészített átfogó törvénytervezet küszöbönálló általános vitáját megelőzve, annak egyik kulcsfontosságú alapelemét kiemelve kerüljön sor a nem úrbéres szőlők dézsmakötelezettség alól történő mentesítésére. Kossuth aktív fellépésének is következménye, hogy – Deák eredeti elképzelésétől eltérően – a kártalanítást az állam vállalta magára azok esetében, akik saját kezükkel művelték meg földjüket.

A szőlődézsma eltörlése az áprilisi törvények „méltó kiegészítését” jelentette, és sokban megerősítette a parasztság elszántságát újonnan kivívott jogainak megvédésére. Az érdekegyesítő politika azonban a kárpótlás kérdésének

megoldását is megkövetelte. Éppen ezért figyelmeztetett nyomatékosan Kossuth már 14-én az érdekeltek megnyugtatása érdekében a kármentesítés szükségességére.

A pattanásig feszült hangulat oldására Kossuth azt is kezdeményezte, hogy a képviselőház szólítsa fel a birodalmi parlamentet: lépjen fel az osztrák kormány jogsértő, Jellačićot támogató politikája ellen. 12 tagú választmány küldését javasolta a bécsi alkotmányozó gyűléshez, hogy – a szabad nemzeteket megtettesítő parlamentek közvetlen kapcsolatát megteremtve – történjen kísérlet lépéseik összehangolására, hogy a két nemzet képviselői a kamarilla kiiktatásával oldják meg közös problémáikat. Bár a 18-án Bécsbe érkező magyar küldötteket mintegy 30 000 főt megmozgató heves rokonszenvtüntetés fogadta, a pánszláv többségű Reichstag nem volt hajlandó érdemi párbeszédre. A birodalmi főváros lakosságának megnyilvánulásai ugyanakkor félreérthetetlenül azt érzékeltették, hogy a reakcióval szembeni hangulat jelentősen felerősödött, ami egyben maga után vonta a magyarok iránti rokonszenv növekedését is.

Az országgyűlés esti ülésére érkezett meg a Jelaciccsal szemben álló magyar csapatok parancsnoka, gróf Teleki Ádám árulásának híre. Batthyány indítványára elfogadták, hogy a nádor személyesen vegye kezébe a hadsereg irányítását. A kezdeményezést támogató Kossuth javaslatára egyben azt is kimondták, hogy a sereg jó szellemének megőrzésére és a kormánybiztos Csány László támogatására küldjenek 3 teljhatalmú biztost a táborba. A döntés nem kevesebbet jelentett, mint hogy a parlament először nevezett ki biztосokat a kormány helyett, és ezzel lerakta a kormánybiztosi intézmény alapjait. Elfogadtatta továbbá azt is, hogy az ügyvezető miniszterelnök munkája megsegítésére olyan 6 tagú bizottságot hozzanak létre, amely folyamatosan rendelkezésére állna konzultációk folytatására, és szükség esetén honvédelmi ügyekben alkalmas lehet Batthyány és a Ház közötti közvetítésre is. Miután pedig

Kossuth megnyugtatta az aggodalmaskodó volt premiert, hogy a testület semmiképpen nem kívánna beleszólni a végrehajtó hatalom gyakorlásába, elhárult az elképzelés megvalósításának legfőbb elvi akadályá.

Az ügyvezető miniszterelnök legfőbb támogatója

Szeptember 16-án zajlott le a népképviselői országgyűlés talán legdrámaibb ülése. Mint ismeretes, az önvédelmi előkészületeket 12-e óta ügyvezető miniszterelnökként irányító Batthyány ahhoz a feltételhez kötötte tisztsége ellátását, hogy Ferdinánd parancsolja vissza Jellačićot, és nyújtson egymilliós kölcsönt az üres magyar kincstár feltöltésére. Bár válaszában az uralkodó elvben megerősítette az ideiglenes megbízást, az említett feltételekre azonban megkerülte a válaszadást, arra hivatkozva, hogy nem ismeri az új minisztereket. A király magatartása a III. tc. érvényességének nyílt elvitátását jelentette, amikor megkérdőjelezte a miniszterelnök törvényben rögzített jogát arra, hogy munkatársaira önmaga tegyen javaslatot.

Az udvar állásfoglalását megismerve Batthyány bejelentette visszalépését, mivel úgy érezte, hogy át kell adnia a teret annak a Kossuthnak, aki jelentős népszerűségére támaszkodva talán nagyobb eséllyel tehet kísérletet a halaszthatatlanul szükséges rendszabályok bevezetésére. Parlamenti búcsúbeszédében korábbi álláspontjának gyökeres megváltozását indokolta, amikor Kossuth szeptember 4-i érvelésének logikáját elfogadva és annak követésére felszólítva megjelölte a nemzet számára a cselekvés irányát: „ha már életét, existenciáját kénytelen egy nemzet védeni, s azon utolsó végletre jutott, hogy már nincs többé reménysugár, akkor én is meg vagyok győződve arról, hogy a lojalitás némi tekintetben akadályá is vál-

HAJNAL JÁNOS: ÖNARCKÉP, 1947

hatik. Ugyanezért felszólítom a tisztelt házat, vegye komolyan fontolóra, ha vajjon nem érkezett-e már azon végpercz, mellyben a nemzet azon legutolsó s legelszántabb önvédelemre szorult, melynél a törvényességet nem képes, de nem is köteles tartani."

Kossuth és a baloldal hangadó politikusai (Nyáry Pál, Madarász László) azonban felismerték, hogy a volt pénzügyminiszter uralkodói jóváhagyás nélküli kineve-

zése ürügyet szolgáltatna a reakció érveinek alátámasztására. Nagy hatású beszédeikkel végül is sikerült a gróft meggyőzniük arról, hogy egyedül ő képes továbbra is biztosítani a honvédelmi felkészülés törvényes kereteit. Fel szólalásában Kossuth arra mutatott rá, hogy „aki jót akar a hazának, annak most oly politikát kell követnie, melynek két teendője van. Az egyik az: oda vinni a dolgot, hogy az ármány és árulás vagy legyen kénytelen lemondani feltett céljairól, vagy legyen kénytelen bevallani, hogy minden ürügyéből kifogyott s kimondani: én ármány és árulás vagyok, reakció és más semmi. A másik: hogy míg a nemzet ezt eszközölné, addig is készüljön.”

Az elhangzott érvek előtt meghajolva Batthyány Lajos megtartotta megbízatását, és a következő napokban – mint azt historiográfiai jelentőségű munkáiban Urbán Aladár bebizonyította – eljutott hadseregszervező tevékenységének csúcspontjára: törvényességi aggályait félretéve, királyi szentesítés nélkül rendelte el a kizárólag honvédszászlóaljkból toborzott sereg kiállítását és hagyta jóvá az ötforintos papírpénz kibocsátását. Kossuthtal együttműködve, az ütőképes nemzeti tömeghadsereg megszervezésével az 1848-as európai forradalmak történetében egyedülálló bravúrt hajtott végre. Erőfeszítéseik eredményét jól mutatta, hogy az alakuló honvédseregnek a nemzeti tömeghadsereg megteremtése felé utat nyitó győzelmében, azaz a szeptember 29-én vívott pákozdi csatában részt vevő magyar erők immár 60 százalékát az általuk kiállított újoncok képezték.

Lépések az érdekegyesítés társadalmi bázisának kiszélesítésére

A vázolt körülmények által felfokozott hangulatban került sor szeptember 19-én a jobbágyfelszabadítás továbbfejlesztését szolgáló, Deák Ferenc által kidolgozott, 77 paragrafusból

álló törvénytervezet előterjesztésére. A javaslat a majorsági zsellérek, az irtványok, a maradványföldek, a pusztatelkek, a kisebb királyi haszonvételek, a legelők, erdők és nádasok problémáját komplex összefüggésként kezelte, és Kossuthal egyetértésben a vitatott esetekben az úrbéres föld fogalmát a lehető legszélesebben értelmezte, amikor kimondta: vitatott esetekben a földesúr feladata bizonyítékokkal alátámasztani, hogy a kérdéses majorsági föld nem volt úrbéres természetű, ellenkező esetben pedig a földek paraszti tulajdonba kerülnek és „közállományi kárpótlás alá tartozók lesznek”. A Nyáry Pál, Táncsics Mihály, Madarász László, Szacs vay Imre által júliusban, illetve augusztusban megfogalmazott, helyenként a tulajdon szentségét megkérdőjelező radikális követelések teljesítését azonban mindketten elvetették.

Különösen nagy jelentőséget tulajdonított Kossuth annak, hogy a felszabadított jobbágyság érdekében javasolt intézkedésekkel párhuzamosan a kárpótlás ügye is megnyugtatóan rendeződjön. Hozzászólásában a vereség lehetőségére is felkészülve (!) világosan kimondta: „akarom, hogy a nemesség kármentesítve legyen, s ezen kármentesítés következtében biztosítva legyen a népnek is szabadsága, még a reactio esetében is, azt akarom, ha minden elveszne is Magyarországon, legalább az ne vesszen el, hogy a nép nyakát a robot ne nyomja (...) Én biztosítani akarom a nép szabadságát, s egyszersemind azt is, hogy a nemesség a maga kármentesítését kapja meg.” Egy 15 millió forinttal működő hitelintézet felállítását is magába foglaló, haladó földbirtokpolitikai megfontolásokra felépített javaslatában a földesurak kártalanításának forrását a kincstári birtokok kiárúsításából kívánta megteremteni úgy, hogy a kis parcellákban történő eladással lehetőségessé váljon a kistulajdonosi réteg megerősítése is.

Kossuth lépéseit az érdekegyesítéshez elengedhetetlenül szükséges egyensúlyozás szándéka és kényszere sok-

ban meghatározta. (Ennek jegyében utasítja majd nyugalomra december 8-án a még orvosolatlan problémák erőszakos megoldásával fenyegető paraszti elemeket.) S bár a békés kibontakozáshoz szükséges javaslatok országgyűlési elfogadása és megvalósítása a hamarosan kiterjedő hadiesemények, részben pedig a nemesség részéről megnyilvánuló érdekkellentétek következtében késett, illetve sokáig el is maradt, Kossuth politikájának köszönhetően a parasztság mégsem fordult szembe felszabadítóival, s a kormánynak bizalmat szavazva, döntő többsége továbbra is tőle várta gondjai megoldását. A parasztságnak a haza melletti elszánt, önfeláldozó kiállását pedig maga az önvédelmi háború és a szabadságharc története bizonyítja legmeggyőzőbben.

Ismeretes, hogy szeptember 17-én Batthyány bejelentette, és jóváhagyásra felterjesztette tervezett új minisztériuma – Kossuthot nem tartalmazó – névsorát. Az áprilisinál lényegesen konzervatívabb összetételű kabinettel – megerősítésének reménye nélkül – tett gesztussal azt igyekezett elkerülni, nehogy ő szolgáltasson ürügyet az elutasításra. Bécs időt húzó taktikája káros következményeinek kivédésére 21-én Kossuth elfogadtatja az országgyűlés állandó bizottmánya két liberális és négy radikális tagjának megválasztását, majd másnap Batthyányhoz intézett interpellációjában azt javasolja: királyi jóváhagyás hiányában foglalják el helyüket a miniszterjelöltek, vagy küldjön a Ház komitét a miniszterelnök mellé. A baloldal bekapcsolását a hatalom gyakorlásába Batthyány elutasította, a segítségére siető Deák pedig arra hivatkozva kérdőjelezte meg annak helyességét, miszerint a törvényhozás ezáltal átlépné a végrehajtó hatalom számára biztosított jogkör határait, holott a szakminisztériumok miniszterek hiányában is jól végzik munkájukat. A határozott fellépés a Madarással együttműködő Kossuthot átmeneti visszakozásra készítette ugyan, ám a következő napokban a tanácskozá-

sok a hatok és az ügyvezető között rendszeressé váltak. 25-én pedig a felsőház Pázmándy Dénest, Perényi Zsigmondot és gróf Szapáry Józsefet delegálta a testületbe.

A szeptember 24-i délelőtti ülésen napirend előtti felhívásában Kossuth bejelentette, hogy Batthyány megbízásából azonnal Szolnokra indul népfelkelőket toborozni. Bár Deák István szerint a politikai és lélektani hatásában felbecsülhetetlen jelentőségű toborzókörút katonai szempontból alig volt értékelhető (!?), Kossuth hatalmas népszerűségét és mozgósító erejét a 25–27. között Cegléden, Nagykőrösön, Kecskeméten, Abonyban és Szolnokon, valamint szeptember 29-e és október 6-a között Csongrád megyében verbuvált 12 000, illetve 50 000 harcos egyértelműen bizonyította. Misszióját azonban váratlan és megrázó pesti események szakították félbe.

Lamberg missziójának elutasítója, meggyilkolásának elítélője

A tragikus történet közvetlen előzményét István főherceg Batthyányhoz intézett szeptember 25-i levele tárja fel. A Jellačićsal 22-én kudarcba fulladt közvetítési kísérletét (a Balaton déli partjainál állomásozó bán egyszerűen megtagadja a találkozást a Habsburg-dinasztia tagjával) követően másnap sietve Bécsbe távozó nádor írása arról számol be, hogy az uralkodó 18-án határozottan eltiltotta őt a „tettesleges összeütközésekben való részvételtől (azaz magyar közjogi méltóságából fakadó kötelessége teljesítésétől!), majd közölte vele, hogy Batthyány helyett báró Vay Miklóst kívánja miniszterelnöknek kinevezni. István főherceg arról is tájékoztatta magyar partnerét, miszerint Ferdinánd megbízta gróf Lamberg Ferenc altábornagyot, hogy a Magyarországon állomásozó valamennyi katonai erő felett (tehát Jellačić felett is) teljhatalommal rendelkező királyi biztos-

ként gondoskodjon a vérontás megakadályozásáról. A jelek szerint a missziót a szeptember végén Bécsben átmenetileg megerősödő, Wessenberg nevével fémjelzett mérsékelt liberálisok eszközölték ki, István nádor egyetértésével. Az akciót a béke megőrzésének utolsó esélyeként értékelő Batthyány kész volt a kinevezést ellenjegyezni, és a Lamberggel való találkozás reményében a katonai táborba sietett. Indulása előtt a rendkívül kiélezett helyzetre való tekintettel ugyanakkor az OHB és a Ház ígéretét kérte arra, hogy távollétében nem fognak ülésezni.

A nádor kifejezett tanácsa ellenére Lamberg azonban nem a táborba, hanem a forradalmi forrongás jeleit mutató, és számára kifejezetten életveszélyes fővárosba érkezett. Urbán Aladár távolról sem megalapozatlan feltételezése szerint egyáltalán nem kizárt, hogy az osztrák ellenforradalmi körök hangadójaként számon tartott Latour gróf vezette félre és áldozta fel szándékosan a jó szándékú és gyánútlan tábornokot, azaz irányította a számára szinte biztos halált jelentő Pest-Budára, hogy a tragédiát jogcímként használhassa fel Jellačić kineveztetéséhez.

A fejleményekről tudomást szerző képviselők ugyanis Madarász László kezdeményezésre éjjel 11 órára rendkívüli ülést hívtak össze. A toborzóját megszakításával azonnal Pestre hívott Kossuth Lamberg kinevezését joggal értékelte az önálló felelős magyar kormány megsemmisítésére, az alkotmány felforgatására és az ország szabadságának elnyomására irányuló kísérletként. A rendkívül szenvedélyes tanácskozás során Madarással egyetértve azt javasolta, hogy a miniszteri ellenjegyzést nélkülöző, alkotmányellenes uralkodói határozatokat a parlament nyilvánítsa semmisnek, és a törvénysértés bűnének terhe alatt tiltsa meg az érintettek számára az árulóként megbélyegzett Lamberg utasításainak végrehajtását, valamint szólítsa fel a hadsereget, hogy hátrálás helyett ütközzön meg a horvátokkal. A képviselőházi határozatok fokozták a nép el-

szántságát és radikalizmusát, s miután a feldühödött tömeg másnap felismerte a Lánchídon védtelenül, minden fegyveres kíséret nélkül áthaladó teljhatalmú biztost, könnyörtelenül felkoncolta.

Kossuth azonnal elítélte a szerinte akaratuk ellenére az abszolutizmus érdekei szerint cselekvő barbár önkényeskedőket. Javaslatára az országgyűlés szeptember 28-án határozatban fejezte ki sajnálkozását, s egyben a kamarillának a tragédia előidézésében játszott provokatív szerepére rámutatva, egyértelműen megállapította annak elsődleges felelősségét is. Az OHB nevében kinyomtatott esti falragaszokon Kossuth a közönséggel is ismertette az erőszakos forradalmi módszereket elutasító, magát a polgári alkotmányos törvényesség mellett ismételten elkötelező véleményét. Proklamációja emlékeztetett arra, miszerint „gyakran kimondattuk a képviselőház nyilvános üléseiben, hogy annyi vésszel fenyegetett szegény hazánk megmentése csak úgy eszközölhető, ha utcai zavargások elkerültnének, mert a hol egyszer a polgári rendnek kötelékei felbomlanak, ott a szenvedély határt nem ismer (...) A közbátorság felforgatásával elenyészik a haza megmentésének lehetősége. Vessen lelkével számot mindenki, és ne tegye lehetetlenné a nemzet képviselőinek s a felelős kormánynak a hazát megmenteni.” A kialakult helyzetben még aznap magánlevélben kéri Batthyányt, hogy siessen vissza Pestre, mivel egyedül ő tarthatja meg a hazát a legalitás téren és teheti meg a nélkülözhetetlen lépéseket.

A volt miniszterelnök azonban már nem volt abban a helyzetben, hogy eleget tegyen a sürgetésnek. A mindig rendkívül büszke és önérzetes, az utolsó napok emberfeletti erőfeszítéseinek súlya alatt teljes idegkimerültségbe zuhanó gróf ugyanis a gyilkosságról értesülve, kétségbeesésében 29-én kora reggel Jellačić táborába sietett, s a hazájáért érzett felelősségtől hajtva tőle példa nélküli módon megálázkodva próbálta lebeszélni a bánt Buda megtámadásá-

ról. A kísérlet kudarcát követően Bécsbe ment, ahol október 2-án ellenjegyezte báró Vay Miklós kinevezését, és visszavonhatatlanul lemondott hivataláról. Visszalépését az uralkodó másnap a kor szabályainak megfelelő körülmények között elfogadta.

A forradalmi ellenállás megalapozója

A szeptember 27-e éjszakáján, a miniszterelnök távollétében hozott „Lamberg-határozat” keretében a Ház az OHB-t azonnal megbízta a végrehajtás teendőivel, és kijelentette, hogy a képviselők kötelesek annak megbízásait teljesíteni. A végrehajtó hatalom gyakorlását a bizottmány a parlamenti felelősség érvényesülése, valamint a népszuverenitást megtestesítő képviselőház törvényes ellenőrzése mellett ezzel gyakorlatilag átvette. 28-án elfogadott határozatában a parlament leszögezte, hogy „az országot pedig főleg a jelen időben, a fővárosban székelő kormány nélkül hagyni nem lehet”, s ezért a miniszterelnök visszatéréséig „a képviselői ház kormányról gondoskodik”, a bizottmány „a haza védelmére, úgy a béke és a rend fenntartása iránt, felelősség terhe alatt, intézkedik.”

A fordulat lényegét elemezve Szabad György joggal emeli ki, hogy az OHB és az azt ellenőrző törvényhozás az ellenkező előjelű törekvések ellenére, a korabeli Európában egyedülálló módon fenn tudta tartani a parlamentáris kormányzati rendszer működését. Rendkívül fontos mozzanatnak bizonyult, hogy a kialakult sajátos helyzetet minősítő értékelésében az alkotmányos elvek és a törvényesség betartására minden körülmények között rendkívül érzékeny Deák Ferenc is elsősorban azt méltatta, hogy „a végrehajtó hatalom tetteles gyakorlásával egy bizottmány van

megbízva" a miniszterelnök távollétében, s a törvényesség bázisát biztosító képviselők folyamatos jelenlétében.

A szeptember 15-én létrehozott, majd Kossuth Lajos, Madarász László, Nyáry Pál, Pálffy János, Patay József és Sembery Imre részvételével ténylegesen is megalakított, eredetileg baloldali többségű testület munkájába Kossuth 29-i javaslata alapján megtörtént a volt államtitkárok bevonása. Az eredetileg királyi szentesítéssel létrejött egykori minisztériumok képviselői a jogfolytonosság megtestesítőiként működhettek ügyintézői és tanácsadói feladatkörükben. Október 1-jén sor került a munkában addig is részt vevő Szemere Bertalan, valamint a déli táborból visszaérkező Mészáros Lázár kinevezésére, 4-én pedig (eredeti, 25-i delegálását visszavonva) a felsőház nevezte meg tagjait Perényi Zsigmond, Pázmándy Dénes, gróf Esterházy Mihály, báró Jósika Miklós személyében. A bizottság összetételében a radikálisok rovására és a mérsékelt liberálisok javára bekövetkező erőeltolódás nem csupán a valóságos erőviszonyokat tükrözte, hanem egyben azt is kifejezésre juttatta, hogy a liberális nemesség derékhada végérvényesen elszánta magát Kossuth politikájának követésére.

Október 3-án Ferdinánd újabb alkotmányellenes proklamációt bocsátott ki, amely – mintegy a magyar hadseregről előterjesztett augusztusi törvényjavaslatra született válaszként – az évi költségvetés elfogadása előtt, tehát törvényellenesen oszlatta fel az országgyűlést, báró Récsey Ádám altábornagyot miniszterelnökké, Jellačićot a Magyarországon létező összes fegyveres erő főparancsnokává, valamint polgári kormányzóvá nevezte ki érvényes ellenjegyzés nélkül, az országot pedig ostromállapotba helyezte.

A belpolitikai helyzetet stabilizáló szeptember 29-i pákozdi győzelem hatására önbizalmában jelentősen megerősödött parlament október 8-án – a toborzókörútjáról előző nap visszatérő és népszerűségének növekedésére támaszkodó Kossuth javaslatára – visszautasította az alkot-

mánysértő intézkedéseket és deklarálta együtt maradását. A végrehajtó hatalom gyakorlásával az OHB-t bízta meg, és Kossuthot választva meg elnökéül, a felelősség terhe mellett a parlamentáris kormányok vezetőit megillető jogkörrel ruházta fel. Kezdetét vette tehát az önvédelmi háború kormányának tényleges működése. A testület irányítójaként Kossuth emberfeletti, sokszor önpusztító erőfeszítéssel fogja az ellenállást szervezni, miközben munkáját több ezer általa megírt levél, ügyszer, újságcikk, nyilatkozat, valamint általa elmondott országgyűlési beszédek sora fogja majd megörökíteni.

Az önvédelmi háború vállalása nemzetközi környezetének megítélése

Az önvédelmi háború vállalása mellett magát végérvényesen elkötelező magyar politikai elit az európai változások és erőviszonyok lehetséges ismeretében hozta meg felelős döntését. „Európa jelenleg az újabb kor előhajnalán áll, midőn a homályban a különböző elemeket egymástól megkülönböztetni nem bírván, csak ösztönszerűen tapogatódzunk” – állapította meg szeptember 20-án a közép-európai térségben az abszolutisztikus restaurációval szembeni elégedetlenség felerősödését regisztráló Kossuth hírlapja. Kossuthék elsősorban az itáliai félszigetről érkező biztató híreknek tulajdonítottak fontosságot. Örömmel nyugtázták, hogy az olasz forradalmi szellem és a nemzeti lelkesedés a custozzai vereség ellenére újra terjed, s a keresztény-demokrata politikus, Vincenzo Gioberti személyében a belső nemzeti egység megteremtésére alkalmas, nagy reményekre biztató vezéregyéniség is megjelent.

A forradalmi erők aktivizálódásával egy időben felfigyeltek azonban a nyugalom után vágyó, a rendet veszélyeztető minden kezdeményezést elutasító polgár Európa-

szerte ismert alakjára is, és forradalomellenes hangulat fel erősödéséről tájékozódtak Nyugat-Európából is. A negatív tendenciák fontosságát távolról sem alábecsülve, sőt a nemzetközi események egymásra gyakorolt kölcsönhatásának fontosságát szem előtt tartva szeptember 22-én elhangzott beszédében Kossuth leszögezte: „ha a reakciónak sikerül a mi nyakunkra hágni, kétségtelen, hogy a mi nyakunkról az ausztriai szabadságnak is a nyakára hág, majd ismét ellenünk fordul.” Hasonlóképpen ítélte meg a helyzetet a frankfurti parlament radikális képviselője, Förster is, aki október 16-i hozzászólásában arra kívánta felhívni képviselőtársai figyelmét, miszerint „Magyarország Németország erős vára dél és kelet irányában, Magyarország egy nagy német áramlat kibontakozásának előharcosa, előharcos a korán vagy késő fellépő pánszlávizmussal szemben (...) Magyarország a szétszóródott német elemek védelmezője délen.”

Kossuth megfontolt, forradalmi túlbuzgóságtól mentes reálpolitikai gondolkodására vallott szeptember közepének kritikus időszakában tanúsított magatartása is, amikor – mint arra Varga János felhívta a figyelmet – a Béccsel történő megegyezés lehetetlenségéről értesülő Mazzini, a lengyel emigráció baloldala, a svájci baloldal, sőt a frankfurti konzervatívok egyik hangadója, a porosz Radowitz szinte egy időben kívánta meggyőzni arról, miszerint Magyarország érdekei a Habsburg Birodalomtól történő elszakadását és a köztársaság kikiáltását követelik meg. Kossuth azonban idő előttinek, veszélyesnek, sőt kifejezetten károsnak tekintette a javasolt lépéseket, és egyértelműen elzárkózott a felvetett elképzelések támogatásától.

Az önvédelmi háború alternatívája

Az uralkodó által október 3-án kibocsátott rendeletek elutasítása nyilvánvalóvá tette, hogy a Habsburg-ellenforradalom immár közvetlen támadása hamarosan be fog következni. A közeledő konfliktusban rejlő fenyegetést érzékelő és mérlegelő Kossuth azonban egyértelműen a fegyveres ellenállás vállalása mellett foglalt állást. Elszántságát kétségtelenül fokozta az a kortársai többsége által is osztott felismerése, miszerint a magyar nemzetnek semmilyen körülmények között nincsen lehetősége a békés megoldás választására. A Habsburgok ugyanis éppen azért követelték elszántan a magyar pénz- és hadügyi források feletti rendelkezés visszaállítását, hogy azokat birodalmi érdekeik javára használhassák fel, s hogy a magyar katonákat az itáliai és németországi egységmozgalmak megtörésére, illetve a birodalmon belüli cseh és lengyel szabadságtörekvések, valamint a forradalmi bécsi mozgalmak felszámolására, azaz saját dinasztikus érdekeik szerint vessék be a harcmezőn.

A nemzeti önrendelkezésről történő önkéntes lemondással egyenértékű behódolás helyett az elkerülhetetlen áldozatokat Kossuth inkább a szerencsés fordulat esélyét is megőrző nemzeti önvédelem szolgálatába állította úgy, hogy mindeközben az érdekegyesítő politika működtetésével és továbbfejlesztésével minimális lemorzsolódás mellett, ám a radikálisok bevonásával, azaz a nemzeti egység megerősítésével jelentős mértékben sikerült politikája tömegbázisát kiszélesíteni.

ERDŐDY GÁBOR